

УДК 81'23

КОМУНІКАТИВНИЙ САДИЗМ ЯК ОСОБЛИВИЙ ТИП ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ

Тараненко К.В.

Університет митної справи та фінансів

Досліджено проблему комунікативного садизму, його природу та механізми. Здійснено детальний аналіз зарубіжних та вітчизняних публікацій, присвячених дослідженню агресії та насильству в комунікації. Виділено критерії визначення комунікативного садизму та розмежування явищ вербальної агресії та садизму. Наведено основні прийоми вияву комунікативного садизму.

Ключові слова: вербальна агресія, комунікативний садизм, комунікативна поведінка, деструктивна поведінка, мовне насильство.

Постановка проблеми. Сьогодні спостерігаємо підвищений інтерес науковців до феномену комунікації як форми соціальної взаємодії, в якій виявляються основні види мовленнєвої діяльності. Переорієнтація лінгвістичних досліджень до розуміння мови як діяльності, мовлення й комунікації зумовила появу нових термінологічних понять, що перебувають у тісному зв'язку з близькими до лінгвістики науками. Поняття «мовленнєва агресія», «мовна агресія», «вербальна агресія», «комунікативна агресія», «словесна агресія», «комунікативний садизм», «вербальний садизм», «мовленнєве насильство», «мова ворожнечі» тощо широко вживаються як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі. Ці терміни, безумовно, синонімічні, однак їх широке й необережне вживання, розуміння в широкому та звуженому контекстах, розбіжності в окресленні меж вияву вербальної агресії призводять до відсутності в сучасній науці загальноприйнятої концепції цього мовного явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему агресії в мовленні досліджують та аналізують представники низки дисциплін: філософії, когнітивної й соціальної психології, психолінгвістики, прагмалінгвістики, комунікативної та когнітивної лінгвістики, культурної антропології, етики та інших. Сучасні лінгвістичні дослідження вербальної агресії послуговуються лінгвопсихологічним підходом, оскільки психологічне розуміння насильства, садизму та агресії, їх мотивів та передумов сприяє розумінню такої мовленнєвої поведінки, її стратегій, тактик та форм вираження. Цій актуальній проблемі присвячують наукові праці як вітчизняні, так і зарубіжні вчені (Ю. Антонян, Л. Білоконенко, В. Жельвіс, М. Пейсерт, К. Седов, Л. Ставицька, Б. Шарифуллін, Ю. Щербініна).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Феномен комунікативного садизму має бути чітко окреслений з позицій садизму як свідомого вияву насильства над іншою особою. Жодна з наявних наукових концепцій, які розглядають вербальний вияв агресії не пояснюють окремо внутрішні (приховані) та зовнішні мотиви агресивних комунікативних дій.

Мета статті – висвітлити природу комунікативного садизму як вияву деструктивного спілкування та визначити критерії розмежування явищ агресії та садизму в комунікації.

Виклад основного матеріалу. Комунікативний садизм – це один із виявів широкої проблеми психологічного насильства. Термін «садизм»

походить від прізвища французького письменника де Сада, який описав це явище. Осмислення поняття садизму спочатку мало лише сексопатологічний характер (садизм трактувався як вид статевого збочення, при якому статево задоволення досягається через учинення фізичного болю і тілесних пошкоджень партнерові, його приниження й підкорення) і вивчалось у межах різних психоаналітичних шкіл і напрямів. Пізніше інтерпретаційні моделі психіатрії були перенесені на поведінку психічно «нормальних» індивідів, які вдаються до різних форм садизму, що не перебувають у прямому зв'язку з сексом. Вивчення проблеми садизму в моральному аспекті дає змогу глибше проаналізувати психічні джерела явищ лиходійства, злощливості [9, с. 325]. Широке розуміння садизму як схильності до заподіювань іншим безцільних мук тлумачиться як будь-яка насильницька дія – ментальна чи фізична. Головне завдання образи – знизити соціальний статус опонента і таким чином ствердити свою перевагу [7, с. 24]. Основна мета садиста – викликати в опонента страх і біль, тобто ті афекти, які є надзвичайно руйнівними для особистості та блокують її здатність до самостійних проявів волі.

Садизм як поняття перш за все асоціюється із фізичною агресією. Проте сприймання насильства винятково як завдання фізичних ушкоджень не вичерпне. Менш помітний, але не менш шкідливий комунікативний садизм.

Знаковою працею для розмежування понять комунікативної агресії та комунікативного садизму є дослідження Ю. Антоняна «Жорстокість у нашому житті». Автор розмежує «жорстку» та «нежорстку» агресії. Він визначає агресію з морально-нейтральних позицій і наголошує на тому, що агресія – це «не лише безкорисне та руйнівне насильство, це ще й спосіб виживання, дії» [1, с. 14]. Агресія може бути викликана спробою захистити себе, що спрацьовує як психічний механізм захисту від образи, приниження, сприймання критики тощо. Такі вияви вербальної агресії перш за все спричинені мотивом свого захисту, а не спробою принизити чи знівельувати честь та гідність іншої особи. Ю. Антонян вважає, що агресивні дії далеко не завжди мають жорстокий характер, але називає будь-яку жорстокість агресивною. Звідси стає зрозумілим, що вербальна агресія не завжди є виявом психічного насильства, а отже, не може бути ототожнена з вербальним садизмом як свідомим виявом насильницьких дій адресанта до адресата повідомлення.

Цієї думки дотримується й Б. Шарифуллін, який розмежує поняття «мовна агресія» та «мовне насилья». До мовного насилья, тобто садизму, дослідник зараховує явища мовного маніпулювання та мовної демагогії, що завжди направлені на мінімізацію й навіть деструкцію мовної особистості адресата, його підкорення, маніпулювання ним в інтересах автора висловлювання [10, с. 125].

Мовне маніпулювання є достатньо дієвим та поширеним засобом впливу на особистість. Вчені відзначають, що мова як система понять, слів (імен), в яких людина сприймає світ і суспільство, є найголовнішим засобом підпорядкування. Навіювання через слово – глибинна властивість психіки, що виникла набагато раніше, ніж здатність до аналітичного мислення [4, с. 84]. Мовне маніпулювання – це різновид маніпулятивного впливу на когнітивну та поведінкову діяльність адресата [5, с. 25]. При мовленнєвому маніпулюванні відбувається підміна переконань навіюванням, мовленнєвий садист через насильство примушує адресата до вчинку. Поняття мовленнєвої демагогії пов'язане з неправдивими обіцянками, зайвою патетикою, банальними виразами та викривленою інформацією.

Я. Волкова пов'язує поняття комунікативного садизму з явищем деструктивного спілкування. Деструктивне спілкування спрямоване на усвідомлене і навмисне заподіяння співрозмовникові моральної або фізичної шкоди, що характеризується негативною реакцією з боку адресата і задоволенням від страждань жертви, усвідомленням власної правоти з боку адресанта [3, с. 5]. Прагнення особистості піднятися за рахунок приниження чи морального знищення співрозмовника становить основу деструктивного спілкування, що визначає основні шляхи його самореалізації через комунікативний садизм. До вияву комунікативного садизму належать мовленнєві акти, що є заміниками тактики фізичного насильства, які викликають в опонента образу, зачіпають його самолюбство, гідність і честь [2, с. 121].

Комунікативний садизм досить важко визначити, оскільки будь-яке насильство належить до соціально неприйнятних моделей поведінки, які засуджуються суспільством, а деякі караються законом. Часто навіть сам суб'єкт деструктивного спілкування не може собі зізнатися в тому, що він свідомо і планомірно завдає страждань співрозмовнику, не кажучи вже про зізнання, що ці страждання приносять йому задоволення. Отже, при визначенні, чи є конкретна ситуація спілкування випадком комунікативного садизму, ми можемо керуватися лише двома надійними критеріями: деструктивною інтенцією й емоційним станом суб'єкта комунікації, а саме комунікативного садиста. Емоційні переживання об'єкта деструктивного впливу, безсумнівно, також важливі, але вони не є визначальним фактором, тому якщо страждання жертви викликають співчуття і каяття у кривдника, то такий комунікативний акт не може бути віднесений до актів комунікативного садизму.

Особливим джерелом прикладів опису комунікативної поведінки садиста є художня література, в якій почуття та емоції жертви й садиста стають доступні завдяки авторським коментарям. Отже,

звернемося до розгляду особливостей комунікативної поведінки садиста в художній літературі. Яскравий приклад комунікативного садизму описаний в романі Жанни Куяви «Дерево, що росте в мені» [6]. Протягом усього роману заможний бізнесмен Матвій особливо не добирає нейтральних слів, щоб виказати своє невдоволення молодій дружині Чеславі. За його словами, одружився з нею він заради експерименту, який мав довести, що із звичайної сільської дівчини він зможе виховати справжню світську дружину бізнесмена. Експеримент закінчився, тому Матвій вирішив кинути Чеславу в день її народження:

– *Ти мені немила, Славо! Йди з очей! – махнув правицею.*

– *Матвію, але як?.. Чого ти так кажеш? Що з тобою?!*

– *Я так вирішив, і крапка.*

– *Сім'я – найцінніше, що в мене було! То святе! Як ти можеш так легко це руйнувати?! Як ти можеш отак топтатися по святому?!*

– *Як створив, так і розвалив...*

– *Ти ж не такий, Матвію, як зараз, ти ж добрий, – глянула у вічі, проте не побачила там ні співчуття, ні жалості, ні розуміння, лише спокій, свободу й насолоду.*

– *Ти не влаштуєш мене як дружина. Все. Крапка. Ти – ніяка, Славо! Селючка, наївна, недалека й затуркана! Задовбала своєю любов'ю, своїми говоріннями, своєю душею! Хочу іншу жінку, інший секс, інше життя. Все. Забирайся! – зітхнув полегшено та пішов із дому [6, с. 193-194].*

Наведений діалог можна було б сприймати й трактувати лише як вияв вербальної чи комунікативної агресії через приниження (*йди з очей; ти – ніяка; селючка, недалека й затуркана*), категоричність (*як створив, так і розвалив*), стратегію припинення розмови (*все, крапка; все, забирайся!*) тощо. Доведено, що показниками агресивного стилю спілкування є широке вживання займенників другої особи [8, с. 61], тому свої звинувачення Матвій завжди починає лише із займенника *ти*. Однак, інтертекстуальність та авторські коментарі доводять, що чоловік отримує задоволення від сварки та приниження дружини (*ні співчуття, ні жалості, ні розуміння, лише спокій, свобода й насолоду; зітхнув полегшено*). Основна мета садиста – викликати в опонента біль – досягнена, а емоційний стан суб'єкта комунікації – задоволення, отже, є причини кваліфікувати подану комунікативну ситуацію як вияв комунікативного садизму.

Окрім наведеного прикладу з художньої літератури діапазон прийомів комунікативного садизму досить широкий та різноманітний. Сучасні дослідники агресивної мовленнєвої поведінки указують на прийоми відкритої (інвективи, загрози (в тому числі фізичної розправи) і прихованої (систематичний неважливий тиск без відкритого вияву ворожих емоцій) вербальної агресії, відкритої і прихованої невербальної агресії (мовчання, відмова розмовляти, мімічні і кінестетичні жести, різні невербальні дії, за винятком фізичної атаки). Однак наголошуємо на тому, що мовлення набуває ознак комунікативного садизму не через прийоми чи технології, а через мотиви, наміри та емоції автора.

Висновки та пропозиції. Отже, встановлено, що комунікативний садизм – це окремий та особливий різновид вияву деструктивного спілкування. Поняття комунікативного садизму потрібно відрізнити від виявів вербальної агресії, оскільки агресія може бути викликана психічним механізмом самозахисту, а не спробою принизи-

ти чи знівелювати честь та гідність іншої особи. Проаналізовано основні критерії визначення комунікативного садизму – це деструктивна інтенція мовця та його позитивний емоційний стан. Перспективою подальших досліджень вважаємо виділення механізмів подолання та протидії комунікативному садизму.

Список літератури:

1. Антонян Ю. М. Жестокость в нашей жизни / Ю.М. Антонян. – М.: Инфра-М, 1995. – 320 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.lawlibrary.ru/izdanie32621.html>.
2. Білоконенко Л. А. Пейоративна й інвективна лексика в міжособистісному конфлікті / Л. А. Білоконенко // Філологічні студії. – Вип. 7. – Ч. 2. – 2012. – С. 119-127.
3. Волкова Я. А. Коммуникативная личность в ценностных параметрах неэкологичного общения / Я. А. Волкова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. Сер. «Филологические науки». – № 8 (72). – Волгоград, 2012. – С. 4-7.
4. Каро-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Каро-Мурза. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – 832 с.
5. Копнина Г. А. Речевое манипулирование: учебное пособие / Г. А. Копнина. – 2-е издание. – М.: Флинта, 2008. – 170 с.
6. Куява Ж. Дерево, що росте в мені: роман / Жанна Куява; передм. В. Лиса – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. – 224 с.
7. Ставицька Л. Українська мова без табу: словник нецензурної лексики та її відповідників / Леся Ставицька. – К.: Критика, – 2008. – 456 с.
8. Тараненко К. В. Мовленнєві індикатори конфліктного, центрованого та кооперативного типів мовної особистості (на матеріалі української мови) / К. В. Тараненко // Одеський лінгвістичний вісник: науково-практичний журнал. – Вип. 6. – Т. 2. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», – 2017. – С. 60- 64.
9. Тофтул М. Г. Сучасний словник етики / М. Г. Тофтул. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, – 2014. – 416 с.
10. Шарифуллин Б. Н. Языковая агрессия и языковое насилие в свете юрислингвистики: проблемы инвективы / Б. Н. Шарифуллин // Юрислингвистика – 5: юридические аспекты и лингвистические аспекты права: меж-вуз. сб. науч. тр. – Барнаул: Изд-во Алт. гос. ун-та, 2004. – С. 120-137.

Тараненко К.В.

Университет таможенного дела и финансов

КОММУНИКАТИВНЫЙ САДИЗМ КАК ОСОБЕННЫЙ ТИП ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИИ

Аннотация

Исследована проблема коммуникативного садизма, его природу и механизмы. Осуществлен подробный анализ зарубежных и отечественных публикаций, посвященных исследованию агрессии и насилию в коммуникации. Выделены критерии определения коммуникативного садизма и разграничения явлений вербальной агрессии и садизма. Приведены основные приемы проявления коммуникативного садизма.

Ключевые слова: вербальная агрессия, коммуникативный садизм, коммуникативное поведение, деструктивное поведение, языковое насилие.

Taranenko X.V.

University of Customs and Finance

COMMUNICATIVE SADISM AS A SPECIAL TYPE OF VERBAL AGGRESSION

Summary

The problem of communicative sadism, its nature and mechanisms is investigated. A detailed analysis of foreign and domestic publications devoted to the study of aggression and violence in communication has been carried out. The criteria for defining communicative sadism and differentiating phenomena of verbal aggression and sadism are highlighted. The basic methods of communicative sadism disclosure are presented.

Keywords: verbal aggression, communicative sadism, communicative behavior, destructive behavior, linguistic violence.